

KÖNYVSZEMLE

HÁROM NÉVELMÉLETI TANULMÁNYKÖTETRŐL

A következőkben három olyan kötetet mutatunk be, amelyek a tulajdonnév elméleti kérdéseivel foglalkoznak; az első kettő általánosabban, a harmadik egy részterületre, a közszóvá válásra koncentrálva. A Névtani Értesítő olvasói számára nem ismeretlenek a szerzők: VÁRNAI JUDIT SZILVIA doktori disszertációjának összefoglalóját a Névtani Értesítő 27. (2005: 304–8), TAKÁCS JUDITét pedig a 29. (2007: 273–5) számában közöltük. A bemutatandó művek e dolgozatok immár könyv formában is megjelent változatai, ezért részletesebb tartalmi ismertetésüktől a továbbiakban eltekintünk, s értékelésükre helyezük a hangsúlyt. VECSEY ZOLTÁNról egy, a névtanosok előtt eddig talán kevésbé ismert névelméleti kérdéssel, az üres nevekkal foglalkozó kötet (Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról) szerkesztőjeként és egyik szerzőjeként esett szó 29. számunkban (2007: 289–92). Alább bemutatandó munkájában a szerző átfogó képet kíván nyújtani a tulajdonnévvel kapcsolatos problémákról és az ezek megoldására született kísérletekről, s közben a fenti témára (mint az említett problémák egyik sarkalatos pontjára) is kitér, szélesebb tudománytörténeti kontextusba helyezve ezzel a korábbi kötet tanulmányait. Mivel e munkával olvasóink a Névtani Értesítőben még nem találkozhattak, a másik kettőnél némileg részletesebb tartalmi ismertetését láttuk szükségesnek.

**VÁRNAI JUDIT SZILVIA: BÁRHOGY NEVEZZÜK...
A TULAJDONNÉV A NYELVBEN ÉS A NYELVÉSZETBEN
Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42.
Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005. 98 lap**

1. Mint a megjelenés éve is mutatja, régi adósságunkat törlesztjük e kötet bemutatásával. A szerző célja, ahogyan az alcím is tükrözi, hogy (elsősorban a magyar névelméleti szakirodalom áttekintésével) megvizsgálja a tulajdonnév jelentését, grammatikai viselkedését, helyét a nyelvben, a szófaji rendszerben stb. Egy némileg hosszúra nyúló tudománytörténeti bevezetőben kifejti, hogy bár rengetegen próbálkoztak vele, a tulajdonnév mibenlétét máig sem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Ezért ő maga nem is vállalkozik a kérdés megoldására; megelégszik a kritikus pontok megvilágításával, az eddigi vizsgálatok és elméletek tanulságainak összegzésével.

2. Az első fejezetben a tulajdonnév mibenlétére vonatkozó irodalmat tekinti át a szerző az ókortól napjainkig (14–37). Ez azért is öröndetes, mert a 20. századot megelőző időszak névelméleti eredményeiről, különösen a középkori véleményekről nemigen szokás

megemlékezni. A 20. századi magyar szakirodalom tárgyalása kapcsán a szerző nemcsak a név, hanem a névtan helyét is igyekszik megtalálni. A kérdés igen régóta foglalkoztatja a nyelvészeket, névtanosokat, megoldása azonban rendkívül nehéz, hiszen a válasz egy másik megválaszolatlan kérdéstől, a tulajdonnév mibenlététől függ. A legkényesebb pontja e témának, hogy része-e a nyelvtudománynak a névtan; ha nem, akkor van-e létjogosultsága önálló tudományágként való kezelésének, sőt: tudomány-e egyáltalán. A szerző kérdésfelvetései valós problémákra világítanak rá, érvelése azonban időnként logikátlaná válik. A névtan hangoztatott interdiszciplinaritása szerinte nem más, mint szemléleti keveredés, mivel „konceptiótlanul, a belső logika mellőzésével keverednek munkáikban a szempontok” (23). A szerző itt (úgy tűnik) összekever két dolgot: az, hogy egyes rendszerezésekben nem válnak el egymástól világosan a jelentéstani, grammatikai és nyelven kívüli szempontok, valóban gyakori hiba; ennek azonban semmi köze sincs az interdiszciplinaritáshoz. A névtan azért interdiszciplináris, mert a nevek kutatása, gyűjtése és mibenlétük vizsgálata nem nélkülözheti a történet- és az irodalomtudomány, a néprajz, a filozófia, a logika stb. eredményeit és eszközeit. Ha ettől megkérdőjeleződik tudomány volta, akkor a művelődéstörténetet, a gazdaságtörténetet és még számos interdiszciplináris tudományt is törölnünk kellene a tudományok sorából.

A szerző több helyen is kárhoztatja a névtanban uralkodó tendenciaként jelen lévő névgyűjtést és -feldolgozást, s idézi KIEFER FERENC megállapítását, amely szerint ezek semmiben sem járulnak hozzá a tulajdonnév jelentésének tisztázásához (23). Ez való igaz, kár is vele vitatkozni. Csakhogy soha senki nem is állította, hogy e munkák célja a tulajdonnév jelentésének tisztázása. A névtannak számos ága van, s ezek közül csak egy a névelmélet. Természetesen logikátlan úgy foglalkozni a nevekkel (pl. gyűjteni, osztályozni őket), hogy nem tudjuk világosan meghatározni, mi is a név; de ahogyan maga a szerző is megjegyzi, a bölcsészettudományokban gyakori, hogy a kutatás tárgya definiálhatatlannak bizonyul (9).

A gondolatmenetet folytatva a szerző a következő, saját korábbi fejtegetéseinek el-
lentmondónak látszó kijelentést teszi: „azt mondani pedig, hogy [...] az imént leírt adatgyűjtési és -feldolgozási vonulat önálló paradigma lenne, bizarr gondolat” (24). De vajon mire alapozza ezt az állítását? A 10. oldalon KUH N nyomán a következőképpen határozza meg a paradigmát: „A tudományban [...] a megismerő pozíciójában nem individuum, hanem valamely hagyományt, konceptuális sémát életben tartó közösség áll, melynek tagjai között viszonylag zavartalan a kommunikáció. Ez az azonos tudományos kiképzésnek köszönhető, s a közösség által elfogadott szemléletmód a paradigma. A paradigma életútját az jellemzi, hogy amint elfogadottá válik, beáll a tudományos kutatás normál állapota, melynek jellemzői a következők: a meglevő tudást terjesztik ki eddig meg nem magyarázott tényekre, további tényeket gyűjtenek, melyek igazolhatják a paradigmát, illetve az elméletet pontosítják a tényekkel való összevetés során.” Anélkül, hogy a névgyűjtés vagy a névtan paradigma voltát igazolni vagy tagadni akarnánk, ki kell emelnünk a fenti két állítás közötti ellentmondásokat: nyilván a szerző sem tagadja, hogy a névtan ma élő kutatói többé-kevésbé azonos képzést kaptak, a kommunikáció pedig „viszonylag zavartalan” közöttük. A névtan tényei a nevek, amelyeket a szerző saját definíciója szerint a kutatás normál állapotában meghatározott céllal gyűjtenek és feldolgoznak. Mindezek alapján nem világos, mitől olyan bizarr a szerző számára e „vonulat” paradigma volta.

Néhány sorral lejjebb a következő indoklást olvashatjuk: „véleményem szerint a név névgyűjtésként, névfeldolgozásként emlegetett névalkalmazás nem függetleníthető a segédtudományi vonásoktól eléggé ahhoz, hogy igazán tudományosnak legyen tekinthető” (24). Ez a megjegyzés arról tanúskodik, hogy a szerző nincs tisztában a *segédtudomány* jelentésével, ezért érdemes itt idéznünk az ÉKsz.² meghatározását: „Vmely szaktudományhoz adatokat szolgáltató tudomány(ág)”. Nem tagadható (és nincs is miért tagadni), hogy a névtan segédtudományként szolgálja például a történet- és az irodalomtudományt, a néprajzot stb., ez a viszony azonban kölcsönös: e tudományágak is segédtudományai ilyen értelemben a névtannak. Ha tehát a segédtudományt nem tekinthetjük tudománynak, akkor a fentieket is törölnünk kellene a tudományok sorából, nem is beszélve a történelem segédtudományairól (pl. diplomatika, kronológia, genealógia).

Negyven lappal később a szerző bővebben is kifejti, miért nem tartja kellően tudománynak a névgyűjtést és -feldolgozást. Érveivel tökéletesen egyet lehet érteni: a korpusz kategorizálása valóban erősen egyénfüggő, és a legtöbb rendszerezésben sajnálatosan keverednek a jelentéstani, grammatikai és logikai szempontok, a történeti és a szinkrón szemléletet tükröző, gyakran erőltetettnek ható névtípusok. A problémák felsorolását a szerző a következőképpen zárja: „A nyelvészeti berkekben konvencionálisan erős hagyománytisztelet következtében többnyire nem érzik szükségét a kutatók annak, hogy elgondolkodjanak a szokásos kategóriák helytállóságán, és azon, hogy vajon nem amatőr nyelvészkedés-e, amit ilyenkor művelnek” (69–70). Erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a hagyománytisztelet nem csupán a nyelvészetre, hanem a tudományokra általában jellemző; ez azonban nem akadályozza meg az újítást: a hagyományok tisztelete nem azonos a szolgálkú követéssel. A tisztelet nem akadály, sőt ellenkezőleg, feltétele a tudományos vitának. És éppen ez az, amit a szerző szóhasználatával figyelmen kívül hagyott. Kritikájának célja ugyan a problémákra való rámutatás és a kutatók elgondolkodtatása, megjegyzése azonban, mely sokak számára bántó lehet, csökkenti e törekvés sikerének esélyét.

A névtan helyzetét tárgyaló kérdés lezárásaként emeljünk ki még egy megállapítást: „A nyelv véleményem szerint azonban kielégítően nem formalizálható (tehát részekre nem analizálható) rendszer, ebből következően egyes aspektusait kiragadni, és külön tudományágot alapozni rájuk a lényeg elvesztésével jár” (11). Rendkívül fontos, sokat vitatott kérdés ez. A nyelv szintjei alapján történő felosztás és ennek nyomán különböző tudományágak (pl. fonetika-fonológia, morfológia, szintaxis, szövegtan stb.) létrejötte persze nem feltétlenül azt tükrözi, hogy a kutatók világosan elkülöníthetőnek vélik ezeket; vannak irányzatok (például a kognitív nyelvészet módszertani modularista ága), amelyek hangsúlyozzák, hogy a felosztás pusztán metodikai okokból, a könnyebb kezelhetőség érdekében történik. A holista kognitív nyelvészek ezzel szemben a szerzőhöz hasonlóan vélekednek, s nem választják el egymástól a leírás különböző szintjeit.

3. A második fejezet a tulajdonnév grammatikai megközelítéseit tekinti át (38–63). Sorra veszi a tulajdonnév és a köznév határán álló névtípusokat (pl. márka- és árunevek, eseménynevek, számok stb.), s felhívja a figyelmet néhány jelentős ellentmondásra. Ilyen például, hogy a külföldi törzsneveket köznévként tekintjük, a hét magyar törzs nevét hagyományosan mégis tulajdonnévként kezeljük. Helyesen világít rá a szerző, hogy ennek okait a nyelven kívül, a kulturális-pszichológiai körülményeken alapuló konvencióban kell keresnünk (42–3). A 2.2. fejezetben (47–56) alaposan megvizsgálja a

tulajdonnévnek tulajdonított alaki sajátosságokat (pl. toldalékolás, egyeztetés, névelőhasználat), a 2.3.-ban pedig (56–8) a névterjedelemmel foglalkozó írások tapasztalatait összegzi. A 2.4. részben (59–63) a nevek helyesírásával kapcsolatban rámutat a helyesírási szabályzat néhány logikátlan vagy annak tűnő pontjára. A földrajzi nevek írása kapcsán megfogalmazott véleménye szerint a szabályzat egyik hibája a „túlszabályozás”, amely annak a tünete, hogy készítői „kétségbeesetten” próbálták elkülöníteni egymástól a közneveket és a tulajdonneveket (59–60).

A harmadik fejezet a nevek formális rendszerezhetőségének kérdését járja körül (64–75): részei-e a tulajdonnevek a nyelvi rendszernek, s ha igen, hogyan lehet (vagy lehet-e egyáltalán) rendszerezni őket. A legjelentősebb kérdés, amelyet e rész tárgyal, hogy a nevek besorolhatók-e a szófajok közé.

4. Az utolsó nagy fejezetben a szerző, miután úgy találta, hogy a formális meghatározás és rendszerezés nem vezetett kézzelfogható eredményre, nem formális rendszerként vizsgálja a neveket (76–91). Mivel e cím alatt a nevek más nyelvekre való lefordíthatóságával és a tranzlogikus, mitologikus gondolkodásmódban való jelentős szerepükkel foglalkozik, kérdéses, hogy mit is ért pontosan „nem formális rendszer”-en, mi indokolja ebben az esetben a *rendszer* terminus használatát. Míg korábban úgy tűnt, a szerző formális nyelvészeti nézőpontból bírálja a „hagyományos” névtant, most inkább a nem formális megközelítést javasolja. Ez komoly törést okoz a mű szerkezetében, arról nem is beszélve, hogy ebben a fejezetben a hagyományos szemléletmód keveredik a kognitív nyelvészetre némileg emlékeztető felfogással. Szerencsésebb lett volna, ha a szerző rögtön a munka elején tisztázza, milyen elméleti keretben kíván dolgozni, s a továbbiakban következetesen belül maradt volna a maga szabta kereteken. Akkor talán elkerülhette volna az olyan ellentmondásokat, mint a következő: a *CIA*, *FBI* típusú neveket nem fordítjuk, mert ezek „bizonyos tekintetben ikonszerűbbek, az adott kultúrában szinte emblematikus jellegűek [...], viszont egyes, kevesebb vagy kevésbé színes kulturális konnotációt hordozó, intézménynév jellegű tulajdonnevek (és betűszói változataik) fordítása (*United Nations' Organization*, *UNO* ~ *Egyesült Nemzetek Szervezete*, *ENSZ*; *Ministry of Justice* ~ *Igazságügyi Minisztérium*) szinte teljesen egyértelmű. A különbség véleményem szerint [...] abban rejlik, hogy milyen kulturális asszociációkat, presztízst, egyediséget hordoznak. Ilyen tekintetben inkább tulajdonnévi jellegűek az *FBI* és társai, és kevésbé az *Igazságügyi Minisztérium*-félék” (a szerző kiemelései; 80–1). Ezek szerint a sosem fordított *NATO* inkább tulajdonnév, mint a mindig lefordított *ENSZ*, denotátuma pedig nagyobb presztízssű? De még ha elfogadjuk is, hogy a *NATO* csak kivétel, ami erősíti a szabályt, akkor is elgondolkodtató, hogy kinek mi lehet az ikonszerűbb, minek van nagyobb presztízse.

A tranzlogikus gondolkodás kapcsán a szerző nagy vonalakban áttekinti a névmágia és a névtabu jelenségét. Ezzel kapcsolatban mindenképp meg kell jegyezni (bár a kötet lényegi mondanivalóját nem érinti), hogy a 20. század elején még lehetett *primitív népek*-ről írni; mivel azonban az időben korábbi ’ösi, eredeti’ jelentés helyett mára szinte egyeduralgódóvá vált a szó ’elmaradott, ostoba’ jelentésű használata, a 21. század elején célszerűbb *természeti népek*-ről beszélni.

A névmágia mellett a szerző utal a nevek gyermeknyelvbéli szerepére, majd röviden kitér a népmesei nevek jellegzetes, a tulajdonnév és a köznév közötti határeset voltára is. Ez a (4.) fejezet érezhetően lazán kapcsolódik a korábbiakhoz, s talán ezért sokkal

elnagyoltabbnak is tűnik. A költői nyelv és a nevek kapcsolatának vizsgálatára a szerző, bár korábban tervezte, végül nem tér ki: „az irodalomról (és általában a művészetről) érdemben tárgyilagosan nem lehet írni [...] azt viszont, hogy *Az eltűnt idő...* vagy *A gyűrűk ura* [sic!] mágikus névvilágát csak impressziók, netán idézetek szintjén villantsam fel, nem tartottam e könyvbe illőnek az eddigiek után” (91). Ezzel csak egyetérteni lehet; de éppen ez utóbbi okból talán jobb lett volna, ha a szerző az egész 4. fejezetet is elhagyja (illetve inkább egy másik munkában írja meg, mert maga a téma rendkívül érdekes és jelentős); ha viszont már belekezdett, érdemesebb lett volna jóval alaposabban, nem csak jelzésszerűen foglalkoznia az említett kérdésekkel. A szerkezeti egyenetlenségeket némileg enyhítette volna egy rövid összegzés, amelyben a szerző leszögezte volna álláspontját, s felvázolta volna a munkájában elért eredményeket. Ennek hiányában műve hirtelen, meglepetésszerűen ér véget, s bár célja elsősorban a kérdésfelvetés volt, a szándékoltnál sajnos eggyel több kérdést hagy megválaszolatlanul.

5. A kötet egyik legfőbb érdeme, hogy imponáló éleslátással és olvasottsággal összefoglalja a magyar névelméleti szakirodalmat, kiemelve több, máig megoldatlan problémát, szembesítve egymással a gyakran ellentmondó megállapításokat és állításokat, kiemelve egy-egy elmélet vagy érvelés gyenge pontjait. Eközben azonban (mint fentebb, a szerző érveléséből kitűnt) nagyjából azonosítja a névgyűjtést és -feldolgozást a névtannal, holott e tevékenység csupán részterülete a névtudománynak; emellett nélkülözhetetlen eszköze a nyelvtörténeti, dialektológiai, élőnyelvi stb. vizsgálatoknak is. Ezzel együtt bizton állíthatjuk, hogy a kötet minden, névtannal foglalkozó kutató számára elgondolkodtató olvasmány, hiszen felhívja a figyelmet számos jelentős problémára, tevékenyen hozzájárulva ezzel a névtudomány fejlődéséhez.

VECSEY ZOLTÁN: NÉV ÉS TÁRGY

A TULAJDONNEVEK SZEMANTIKÁJÁRÓL

Elméleti és kísérleti nyelvészet 3.

DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 165 lap

1. A könyv VÁRNAI JUDIT SZILVIA fent bemutatott munkájához hasonlóan a tulajdonnév jelentésével foglalkozik. Míg az előbbi elsősorban a magyar szakirodalmi vélemények összegzésére vállalkozott, VECSEY túlnyomórészt a nemzetközi eredményeket foglalja össze. Bár azzal minden névtanos tisztában van, hogy a tulajdonnév jelentésével kapcsolatban két álláspont áll egymással szemben, a többség értelemszerűen jobban ismeri a MARTINKÓ–J. SOLTÉSZ-féle irányvonalat (amely szerint a névnek van jelentése), a másiktól pedig (amely szerint a névnek nincs jelentése) legfeljebb nagy vonalakban rendelkezik ismeretekkel. VECSEY ZOLTÁN munkája ezért különösen hasznos olvasmány lehet minden névtanos számára, mivel a kérdésfeltevéstől kezdve elemzi a problémát és a megoldására született elméleteket.

2. Az első fejezetben a szerző bemutatja a történeti kiindulópontot, JOHN STUART MILL elméletét (11–4): a nevek logikai szerepük szerint lehetnek konnotatívák (a mondat szubjektumát és annak valamely attribútumát jelölik, pl. *fehér*) és nem konnotatívák

(csak egy szubjektumot vagy attribútumot jelölnek, pl. *Szókratész, hosszúság*). Az előbbieket felidéznek egy attribútumot, amely a név jelölésén közvetlenül nem mutatkozik meg, pl. a *fehér* használata akkor helyes, ha a megfelelő tárgyra, pl. a óra vonatkoztatjuk: a *fehér* tehát a tárgyra (pl. a óra), nem pedig a 'fehérség' attribútumára vonatkozik. Az utóbbiak ezzel szemben semmit sem idéznek fel önmagukon kívül, pl. a *Szókratész* nem jelzi a jelölés tulajdonságait, logikai szerepe kimerül abban, hogy felidézze bennünk Szókratészt. Mint a példából is láthatjuk, MILL a tulajdonnevet a nem konnotatív nevek közé sorolta, az előzőekből kiindulva megállapítva róluk, hogy nem többek személyekhez és tárgyakkhoz kapcsolt címkéknél, vagyis nincs jelentésük.

A fejezet második részében (14–24) a szerző összegzi azokat a problémákat, amelyek a fenti elmélet nyomán a névelmélet központi kérdéseivé váltak: 1. a névhasználati kompetencia, 2. a szemantikai tartalom, 3. a kommunikatív jelentés. Ezek alapján megfogalmazza az alapkérdést: Milyen természetű az a kapcsolat, amelynek alapján egy tulajdonnév valamely példányra egy (vagy több) tárgyra referál egy adott aktív kontextusban? Ennek megválaszolásához szükségesnek tartja áttekinteni a névelmélet két meghatározó stúdiumát: a II. fejezetben bemutatja FREGE és RUSSELL vitáját és eredményeit, a III.-ban KRIPKE választát elemzi az attributív információk szemantikai értelmezésére, végül pedig értékeli ennek előnyeit és hátrányait, bemutatva a legújabb elméleteket a KRIPKE munkája nyomán felvetődött vagy nyitva maradt kérdések megoldására.

3. FREGE és RUSSELL véleményére a névtani irodalomban is szokás röviden utalni (különösen az előbbiek híres, Arisztotelésszel, illetve a Hajnalsillaggal kapcsolatos példáira). A szerző azonban ennél jóval többet nyújt a kérdés iránt érdeklődő olvasóknak: tágabb kontextusba helyezve, részletesen tárgyalja a két nagyság vitáját, megvilágítva annak logikai és tudománytörténeti hátterét (25–64). FREGE és RUSSELL 1902–1904 között 19 levelet váltott egymással különböző logikai kérdésekről; ezekből emelte ki VECSEY a tulajdonnévre vonatkozó megjegyzéseket.

FREGE célja az volt, hogy a matematikai és a logikai gondolkodás előkészítse az objektív igazsághoz vezető utat a különböző tudományágak számára. Ehhez azonban véleménye szerint meg kellene tisztítani a gondolkodásunkat a pszichológiai hatásoktól és a tökéletlen nyelvtől. Ezért RUSSELL-lel egyetemben az ideális tudományos nyelv megalkotására törekedett, igyekezve küszöbölni a természetes nyelvekre jellemző minden zavaró körülményt, így például a poliszemiát és a homonímiát is. (Érdekes lett volna itt megemlíteni e gondolat filozófiai előzményeit is, hiszen többek között már DESCARTES is úgy vélte, hogy a nyelv zavaros és szabálytalan, károsan hat a gondolkodásra, félreértéseket okozhat, ezért létre kellene hozni egy univerzális, többértelműségetől és szabálytalanságtól mentes nyelvet, amely a matematikához hasonlóan épül fel. Ő azonban FREGE-vel ellentétben úgy látta, hogy ennek megvalósítása lehetetlen, mivel bevezetéséhez közmegegyezésre lenne szükség. Bővebben I. KELEMEN JÁNOS: A nyelvfilozófia kérdései Descartes-tól Rousseau-ig. Bp., 1977: 38–42.) FREGE mindvégig kitartott e törekvése mellett, RUSSELL azonban (DESCARTES-hoz hasonlóan) egy idő után – felmérve a megvalósítást gátló akadályokat – már az elvi lehetőségét is kizárta egy ilyen, ideális nyelv létezésének. E probléma megoldási kísérletei közben született meg viszont FREGE híres elmélete az értelem (Sinn) és a referencia (Bedeutung) (más fordításban: jelentés és jelölés) különbségéről. Ismert példájából kiindulva: az *Alkonycsillag* és a *Hajnalsillag*

egyaránt a Vénusz bolygónak a nevei, csak más szempontból jelölik meg ugyanazt az objektumot; referenciájuk tehát azonos, értelmük azonban különböző.

A tökéletes nyelv keresésben fontos állomás a fiktív vagy üres nevek kérdése is. Ezt a témát a Névtani Értesítő korábban hivatkozott, 29. számában bemutatott tanulmánykötet igen alaposan körüljárja, mivel azonban a szerkesztők által ott összeválogatott írások (természetesen) nem tekintik át a történeti előzményeket, a problémát csak felszínesen ismerők számára e mű légtüres térben lebeg. Azokat a névtanosokat, akiket elgondolkodtatott az említett munka, bővebben is eligazíthatja a „Név és tárgy”: ebben ugyanis a szerző tágabb kontextusba helyezi a témát, megvilágítva az előző kötet kapcsán felmerült legfőbb kérdést, hogy miért is szentelnek e neveknek ekkora figyelmet a logikában.

4. A III. fejezet (65–114) KRIPKÉnek a FREGE és RUSSELL gondolatait bíráló elméletével ismerteti meg bennünket. KRIPKE 1972-ben megjelent „Naming and Necessity” című munkája két évvel korábban tartott, előre meg nem írt, rögtönzésekkel is megtűzdelt előadásait foglalja össze. Ő – elődeitől eltérően – már nem a logika vagy a természet-tudományok nyelvére, hanem a természetes nyelvre koncentrált. A tulajdonnevek és a határozott leírások szinonim voltára vonatkozó bírálata három pilléren nyugszik:

Az első, episztemikus szempont szerint FREGÉnek és RUSSELLnek nincs igaza abban, hogy a tulajdonnevek és a határozott leírások felcserélhetőek a mondatban. Ennek alátámasztására szolgál a következő példa: *A Waverly szerzője nem más, mint a Waverly szerzője*. E mondat grammatikai szerkezete: $a = a$; a mondat által kifejtett propozíció tehát mindenféle empirikus ismeret nélkül belátható, a priori igazságot fejez ki. Ezzel szemben a következő mondat (*A Waverly szerzője nem más, mint Walter Scott*) grammatikai szerkezete $a = b$; az általa kifejezett propozíció igazságának felismeréséhez tudnunk kell, hogy a „Waverly” egy regény, amelynek a szerzője Walter Scott. E mondat propozíciója tehát a posteriori ismereteket fejez ki. Ebből következőleg a tulajdonneveket és a határozott leírásokat nem cserélhetjük fel a mondatban, hiszen azzal megváltoztatnánk a mondatok által kifejezett propozíciók episztemikus minőségét.

A második, szemantikai szempont szerint a tulajdonnevek referenseinek és a tulajdonnevekhez társított határozott leírások denotátumainak azonosságát nyelvészeti bizonyítékokkal nem lehet meggyőzően alátámasztani. A *híres író* határozott leírás jelentése például csak akkor tartalmaz elég információt ahhoz, hogy róla Scottra asszociáljunk, ha ő az egyetlen híres író a világon, akiről hallottunk; vagyis a *híres író* és a *Walter Scott* név nem lehet minden nyelvhasználó számára minden aktív kontextusban azonos jelentéstartalmú.

A harmadik, modális szempont szerint a tulajdonnevek merev jelölők, vagyis minden lehetséges világban, ahol a tárgy létezik, csak és kizárólag ugyanazt a tárgyat jelölik; a határozott leírások denotátuma viszont hipotetikus helyzetben megváltozhat: a *Walter Scott* név minden lehetséges világban ugyanazt a személyt jelöli, a „Waverly”-t azonban írhatta volna akár Byron is.

Ebből kiindulva a szerző bemutatja KRIPKE érvrendszerét és a műve nyomán születő különböző elméleteket, így például a SOAMES által kidolgozott *részlegesen leíró tulajdonnév* fogalmát, amely a névterjedelemmel foglalkozó névtanosok számára is hasznos gondolatokat vet fel. (A részlegesen leíró tulajdonnevek kettős szemantikai szerkezettel rendelkező, szintaktikailag összetett nevek, pl. *Frege professzor*. Ezek egyik eleme merev jelölő, vagyis közvetlenül referáló, nem leíró jellegű [*Frege*], a másik azonban attributív tulajdonságot kifejező, leíró [*professzor*].)

5. A nevekkel kapcsolatos logikai problémák közül az egyik legjelentősebb a homonímia, hiszen egy tulajdonnévnek elvileg csak egyetlen referense lehet. KRIPKE ezt a feszültséget azzal kísérte meg feloldani, hogy kimondta: a különböző individuumokat megnevező homonim személynevek különböző neveknek számítanak (96). Ezt az állítást azonban többen is bírálták. A IV. fejezetben a szerző e bírálatokat és a probléma megoldására tett kísérleteket mutatja be (115–55). Így például BURGE-ét, aki 1973-ban a nyelvhasználók referáló szándékát is a kontextus paramétereire közé sorolta abból kiindulva, hogy a nyelvhasználók mindig az aktív kontextus tárgyaira vonatkozóan használják a tulajdonnevek egyes példányait (a beszédhelyzettől függően az *Arisztotelész* névvel referálhatnak pl. az ókori filozófusra, a 20. századi hajótulajdonosra vagy akár egy macskára is). BURGE másik nagy újítása, hogy egy *N* tulajdonnév logikai formáját a mutató névmással kiegészített 'ez az *N*' predikátummal azonosítja; e névmás értelmezését az aktív kontextus paramétereire, a nyelvhasználók aktuális referáló szándékának irányára, valamint e szándék teljesülése vagy kudarca együttesen határozzák meg. A szerző nemcsak bemutatja e kísérletet, hanem felhívja a figyelmet BURGE érvelésének gyenge pontjaira is, s e kevésbé gazdaságos megoldás helyett elfogadhatóbbnak tartja RECANATI 1993-as indexikus hipotézisét. E szerint indexikus kifejezés minden olyan, a természetes nyelvhasználatban előforduló szó vagy szócsoport, amelynek szemantikai tartalmát a lexikai jelentés, a kompozíció szintaktikai törvényei és a nyelvhasználat aktuális körülményei határozzák meg (123). Ilyenek például a mondatba foglalt személyragos igék, a határozatlan főnévi csoportok (pl. *egy tanuló*) és a főnévi mutató névmások. Ezek hozzájárulása a propozícióhoz függ az aktív kontextus paramétereitől. KAPLAN szűkebben értelmezi az indexikusokat: szerinte csak az egyes számú személyes névmások, az *ez*, *az* mutató névmások, néhány határozószó (*itt*, *ott*, *ma*, *holnap*, *tegnap*, *most*), illetve az *aktuális* és a *jelenlegi* melléknevek tartoznak közéjük. E lista referenciális szempontból kettébontható a tiszta vagy automatikus indexikusokra (pl. *én*, *ma*, *aktuális*), amelyeknek a sikeres használata nem igényli, hogy a nyelvhasználók kifejezzék specifikus referáló szándékukat; ezzel szemben a valódi demonstratívumok (pl. *ez*, *ott*, *te*) egyértelmű használatához gyakran rámutató gesztusra vagy más, nyelven kívüli kommunikációs eszközre van szükség (125–6); ez utóbbiakkal analóg módon viselkednek a tulajdonnevek is.

6. A MILL elméletéből kiinduló problémakör alapos áttekintése után a szerző a bemutatott művek tapasztalatai alapján hat pontban foglalja össze a munkája elején feltett kérdésre adandó választ (154–5): a tulajdonneveket és a tárgyakat szemantikailag összekötő kapcsolat 1. kontingens, mivel a névadási szituációk határozzák meg a nevekhez tartozó tárgyat; 2. szinguláris, mert egy adott névtípus egy példányához csak egy meghatározott tárgy tartozhat a használat aktív kontextusában; 3. deskriptív elemeket nem tartalmaz; 4. modális összefüggésekre érzéketlen, mivel az adott névhez minden lehetséges világállapotban ugyanaz a tárgy tartozik (feltéve, ha a tárgy létezik az adott világállapotban); 5. kompetenciafüggő; 6. kontextusfüggő.

Mint VÁRNAI JUDIT SZILVIA munkájában is láthattuk, a tulajdonnév mibenlétének, sajátosságainak meghatározására számtalan kísérlet született. VECSEY ZOLTÁN ezek közül a logikai szempontú megközelítéseket tekintette át igen alapos szakirodalmi tájékozottsággal, amelyről a műve végén álló több mint hatoldalas, a legfrissebb írásokat is tartalmazó bibliográfia is tanúskodik. (Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a felsoroltak között egyetlen magyar munka sincs, holott a már többször említett tanulmánykötet

hazai szerzőinek írásai is arról tanúskodnak, hogy a felvetett kérdések nem csak a külföldi kutatókat foglalkoztatják.) A szerző a tárgyalt művek előremutató vagy épp zsákutcába vezető megoldásait mérlegelve végül maga is kialakította saját álláspontját. Könyve – bár elméleti kerete meglehetősen távol áll a névtanósok többsége által ismerttől és alkalmazottól – minden, a névelméletben komolyabban elmerülni vágyó, a sajátjától eltérő szemléletmódtól nem ódzkodó névtanos számára erősen ajánlott olvasmány.

**TAKÁCS JUDIT: KERESZTNEVEK JELENTÉSVÁLTOZÁSA
EGY TULAJDONNÉVTÍPUS KÖZSZÓVÁ VÁLÁSÁNAK MODELLJE
A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86.
Debrecen, 2007. 170 lap**

1. TAKÁCS JUDIT műve a tulajdonnév jelentésével kapcsolatos, fentebb bemutatott kérdések közül egyre, a közszóvá válásra koncentrál. A szerző célja többek között az általa vizsgált tulajdonnevek közszoói származékainak szótárázása. Ehhez azonban szükségesnek bizonyult az elméleti alapok tisztázása, mivel mind ez ideig nem született olyan modell, amely minden nyelvre és tulajdonnévtípusra alkalmazható lenne. A szerző ezért először áttekinti a tulajdonnév jelentésével és a köznevesüléssel kapcsolatos irodalmat, majd pedig a korpuszból kiválasztott 28 magyar férfi és női keresztneven bemutatja a közszóvá válás legtipikusabb jellemzőit.

2. A tulajdonnév jelentéséről az előző két műben bővebben ismertetett felfogások rövid áttekintése után (11–9) a szerző rátér a közszóvá válást tárgyaló munkák feldolgozására (19–43). Amellett, hogy összefoglalása megkönnyíti a témában való tájékozódást, azért is jelentős, mert felhívja a figyelmet két fontos problémára. Az egyik módszertani jellegű: a szakirodalomban gyakran összemossák az idegen nyelvekben köznevesült, hozzánk tehát már közszóként eljutó jövevényszavakat a magyarban köznevesültekkel (19). Ő a továbbiakban természetesen csak az utóbbiakkal foglalkozik, hiszen csupán ezekben figyelhetjük meg a folyamat magyar nyelvre jellemző sajátosságait. A másik ezzel szemben elméleti probléma: mivel a tulajdonnév szófaja, illetve a szófaji rendszerbe való besorolhatósága ma is viták tárgya, kérdéses, lehet-e szófajváltásnak tekinteni a köznevesülést.

A változás mértékét vizsgálva a szerző megkülönbözteti egymástól a jelentésváltozást és a jelentésváltást (32–3): az előbbi esetében a kérdéses név a közszoói származék kialakulása után is szerepelhet tulajdonnévként (a többség ilyen, pl. *katica* és *Katica*), az utóbbiban azonban nem (pl. nyelvjárási *lőkös* 'féleszü, hóbortos ember' < *Leukus* személynév).

A közszóvá válás okait áttekintve a szerző hangsúlyozza, hogy a változás a kommunikáció szintjén történik: a szituáció, a kontextus és a nyelvhasználók előismeretei együttesen alakítják ki a közszoói jelentést. A szakirodalom alapján az rajzolódik ki, hogy – legalábbis a személynevek körében – a névkészlet legrégebben meghonosodott, összességében legmegterheltebb nevei vesznek részt leginkább a köznevesülésben.

3. A folyamat a szerző szerint leginkább a keresztneveket érinti, és ezek viselkednek a legegységesebben, ezért ezt a névtípust választotta vizsgálatá alapjául. Mivel az eddigi elemzések gyakorta ugyanazokat a példákat idézgették, úgy tűnt, a jelenség kevés

tulajdonnevet érint, és elsősorban a népnyelvre jellemző. TAKÁCS JUDIT azonban az általa különböző nyelvváltozatokból (köznyelv, népnyelv, szleng) összeállított korpusz nagyságával is bizonyítja ennek ellenkezőjét.

3.1. Az általános elemzés során (45–58) a szerző megállapítja, hogy a férfinevek nagyobb arányban köznevesülnek, mint a női nevek, és a közszoói származékok között több becézett alakot találunk, mint ahány alapnevet. Saját listáját a különböző korszakok névgyakorisági adataival összevetve igazolja a korábban áttekintett művek állítását: a név nagy megterheltsége valóban fontos feltétele a jelentésváltozás megindulásának. Ezt a legnyilvánvalóbban az bizonyítja, hogy a 70-es évektől megjelenő új nevek többsége nem köznevesült; a névnek ugyanis nemcsak a divatossága, hanem az össznépszerűségbeli aránya is számít (51–3). A babonák, népszokások is hozzájárulnak egy-egy név köznevesüléséhez, ahogyan ezt a gyakorinak nem tekinthető *Luca* származékai tükrözik (53).

A létrejött közszoók szófajának vizsgálata szintén a korábbi eredményeket támasztja alá: a leggyakoribb közöttük a főnév. Az igék többségének előzményeként a szerző egy közbülső, névszói állomást feltételez (pl. *Pista > pista > pistul*), ezért véleménye szerint ezeket ki kellene zárni a korpuszból; hogy ezt mégsem tette, az annak köszönhető, hogy nemigen talált e közbülső alakok létre vonatkozó adatokat (56). Mivel azonban feltételezését nem okolta meg kellőképpen, ez az adathiány a szerző feltevésének helyességével szemben inkább „Ockham borotváját” juttatja az olvasó eszébe (ti. az entitások számát nem kell a szükségesnél jobban növelni).

3.2. A szerkezeti elemzésből (59–70) kiderül, hogy a leggyakoribb típus az, amikor a név összetétel előtagjaként szerepel (31%); ezek között is a becézett alakok fordulnak elő legnagyobb számban. Az önálló közszoói származékok aránya is jelentős (30%), és majdnem ugyanilyen gyakran állnak a nevek az utótag szerepében (29%), szemben a képzett alakok mindössze 10%-os előfordulásával (59–60).

Ezután néhány gyakori név jellemző szerkezeti típusait mutatja be a szerző. A négy leggyakrabban köznevesülő keresztnév (*Katalin, Mária, János* és *Péter*) származékait tanulmányozva arra a következtetésre jut, hogy a változásban a megterheltségnél is fontosabb szerep jut a név magyar névkincsbe való beágyazottságának. Ezt támasztja alá például, hogy bár az 1800-as évektől a *Mária* vezeti a gyakorisági listákat, előtte évszázadokig a *Katalin* állt az élen, s ez elég volt ahhoz, hogy az utóbbinak háromszor annyi közszoói származéka keletkezzen, mint az előbbinek.

E fejezet (2.2.) harmadik alpontja (2.2.3.) a ritkán köznevesülő keresztneveket elemzi. A mű szerkezete itt egy pillanatra megbillen, hiszen a fejezet címe a gyakori nevek elemzését ígéri; érdekesebb lett volna tehát e részt külön tárgyalni. E nevek kapcsán a szerző megállapítja, hogy a ritkábban köznevesülők többnyire a névkincs perifériáján helyezkednek el, régiesek vagy „a névállományba legújabb időkben bekerült és elterjedt nevekről van szó (*Alexander, Ella, Emese, Gertrúd*)” (64). E példák közül néhány feltehetőleg még a névtanban járatlan olvasót is meghökkenti, hiszen a régi magyar *Emese* és II. Béla egyik lányának, valamint II. András első feleségének neve (*Gertrúd*) nehezen nevezhető a legújabb időkben a magyarba kerültnek. Ezért érdemes lenne az *és* mellett egy *vagy*-gyal pontosítani a fenti megállapítást (a névállományba legújabb időkben bekerült *és/vagy* elterjedt nevekről van szó).

A továbbiakban a szerző külön-külön is áttekinti az önállóan, összetételben vagy képzett szóban szereplő keresztneveket; ahol lehetséges (például a *-z* és az *-l* igeképzők között), nemcsak azt emeli ki, milyen helyzetben gyakoriak, hanem földrajzi különbségeket is feltár.

3.3. A szemantikai elemzésben (71–96) a szerző a korábbi rendszerezéseket is figyelembe véve, az azokban szereplő, véleménye szerint felesleges vagy logikátlanul külön kezelt kategóriákat kihagyva, összevonva 12 jelentéscsoportba sorolja adatait. Eredményei egybecsengenek a korábbi tanulmányokéival: a közszói származékok többsége az embereknek vagy azok tulajdonságainak, a növényeknek, állatoknak vagy tárgyaknak a megnevezésére, illetve cselekvésfogalmaknak a kifejezésére szolgál. Itt is bebizonyosodik, hogy a becézett, kicsinyítő vagy gúnyos szándékkal használt becéző alakok a leggyakoribbak. Emellett feltűnő, hogy a tulajdonneves szólások fele keresztneves; ezt a szerző meggyőző érveléssel a családnév nélküli keresztnév általánosító szerepével magyarázza.

A névcsoportok után két gyakran köznevesülő név, az *István* (73–6) és a *Mária* (76–9), majd a jelentéstípusok részletes elemzése (79–92) következik. Ez utóbbinak a beosztása nem teljesen tiszta, a példák besorolása az egyes kategóriákba néhol logikátlan. A lelki tulajdonságok között szerepel például a „pletykálkodó stb.”, a „dologtalan, ténfergő”, a „férfias természetű, férfi munkát is végző, férfias(kodó)” (nő) és a „fiúk után járó” (lány), holott ezek inkább a c)-be, az erkölcsi, társadalmi elvárásokkal kapcsolatos tulajdonságok közé tartoznak, ahogyan az utolsó példa erősebb, elítélőbb változata, a „kikapós, rossz erkölcsű nő” oda is került. Szintén kérdéses, hogy pl. a *jánoskaeresztés* (a hajósok János-napi szokása), a *Katalin vására* és a *katalinbál* (Katalin-napon tartott vásár és bál), az *istvánozó ének* (István-napi köszöntő ének) és a *mátyástojás* (Mátyás-napon tojt tojtás) miért az egyéb kategóriába (3.3.12.) került a hiedelmek, népszokások, babonák (3.3.7.) helyett.

4. Az elemzések után következik a korpuszból meghatározott elvek alapján válogatott 28 név összes köznévi adatát tartalmazó szótár (97–136). Az egyes nevek származékainak bemutatása bővelkedik a figyelemre méltó részletekben. Érdemes lenne viszont alaposabban átgondolni e rész szerkezetét. A jelenlegi adattár ugyanis nehezen nevezhető szótárnak: a szócikkek megfogalmazása kerek mondatokban, túlzott bőbeszédűséggel történik, ezért nem ritka, hogy a szócikk fejét képező közszó a sor közepére vagy végére kerül. Mivel a szerző előzetesen elmagyarázza a szócikkek felépítését (98–9), nem lenne szükség arra, hogy minden egyes esetben újra kiemelje, mikor milyen szerkezetben fordulnak elő az adatok; elég lenne egy egységes rövidítési vagy számozási rendszert bevezetni ezek jelzésére. Emellett könnyebben el lehetne igazodni az adatok között, ha azok a szócikkeken belül nem a források és a földrajzi előfordulás, hanem a jelentés alapján különülnének el.

Sajnálatos, hogy (nyilván terjedelmi okokból) nem volt lehetőség a teljes, 396 névből álló anyag közlésére. Pedig már a mintaként bemutatott szócikkek is számtalan érdekességet és információt közölnek nemcsak a névtanosok, hanem a dialektológusok, a nyelvtörténészek és a néprajzosok számára is, ezért hasznos volna az elemző résztől függetlenül, szótár formájában is megjelentetni a teljes korpuszt.